

OTTO VON KURSELL, TEMA LOOMING JA SUHTED EESTIGA

Rein LOODUS

Ajaloo Instituut. Rüütli 6, 10130 Tallinn, Eesti

On vaadeldud baltisaksa kunsti hilisema perioodi ühe tuntuma kunstniku Otto von Kurselli (1884–1967) elukäiku ja loomingut, tema tihedaid loomingulisi sidemeid Eestiga. Oma nooruses oli ta A. Laikmaa õpilane Tallinnas, ent sai oma kunstihariduse Esimese maailmasõja eelses Münchenis, kus möödus palju aastaid ka tema hilisemast elust. Noorusaastate kodumaaga olid tal eriti tihedad kontaktid 1920. aastail, kui ta käis tihti Eestis, osales näitustel ning kujutas oma loomingus siinset loodust ja inimesi. O. v. Kursell oli viljakas baltisaksa portreemaalija ja väga mitmekülgne joonistaja-graafik, kelle elu ja töö leiab eestikeelses kunstikirjanduses käsitlemist esmakordselt.

Hilisema baltisaksa kunsti tuntumaid meistreid on kahtlemata Otto von Kursell, keerulise ja põneva elukäiguga kunstnik, meie sajandi algul esilekerkinud kunstnikegeneratsiooni kaasaegne. Tunnustust omandas ta baltisaksa ringkondades 1920.–1930. aastatel ja hiljemgi Saksamaal eelkõige portretisti ja mitmekülse graafikuna. Samas oli Kursell kunstipedagoog ja agar kultuuri-tegelane, kelle vastuokuslik tähelend viis ta aastakümneks natsliku Saksamaa kultuurielu kõrgetesse sfääridesse. Olles oma ühiskondlikus tegevuses baltisaksa vaimsuse üks hilisemaid eestvõitlejaid, oli ta sügavalt kiindunud oma noorusaja kodumaasse. Ka Esimesele maailmasõjale järgnevail aastakümneil käis ta sageli Eestis ning kujutas selle loodust ja inimesi oma loomingus. Nostalgiliselt kirjutas ta 1928. aastal: “Tuhande niidiga hoiab kodumaa kõiki neid, kes siit läinud. Kodumaa on nende ja nende loomingu läte, andes kõigele kaju – ja ma loodan – ka suuna.”¹

Kursellidest kui Saksa Ordu vasallidest Kuramaal teavad juba 15. sajandi ürikid, mõneti hilisemal ajal kohtab neid Liivi- ja Eestimaal, kus neil oli mitmeid maavaldusi.² Aegade jooksul on Kursellide sugu hargnenud kolme liini, millest

¹ Kursell, O. v. Was mir die Heimat gab. – Herdflammen, 1928, 5, 35.

² Informatsioon Kursellide sugupuul ja selle silmapaistvamate esindajate kohta pärineb peaaesjalikult kahest teosest: Seraphim, E. Klaus Kursell und seine Zeit. Reval, 1897; Stackelberg, O. M. Aus dem Leben des estländ. Ritterschafts-Hauptmanns Christopher Engelbrecht v. Kursell. Geb. 1685, gest. 1756. Riga, 1897.

Sinalepa ja Spandau oma on Eesti ajaloo esile toonud mitmeid kõrgeid ohvitseri (nii Rootsi ja Vene, kolmandast, Preisi-Sileesia liinist ka Preisi teenistuses) ja ametnikke. Märgitagu siin Balthasar Russowi aegadest kuningas Eriku teenistuses mõjukaks välioberstiks tõusnud Claus Kurselli; 18. sajandist aga Haapsalu lähedase Ehmja mõisa pärisärrat, Rootsi sõjaväe kaptenit, maanõunikku ja 1737–1740 Eestimaa rüütelkonna peamehena toiminud Christopher Engelbrecht v. Kurselli ning tema poegi, Orissaare ja Väike-Kareda pärisärrat, Tallinna Toomkooli kuraatorit ja aastail 1783–1786 rüütelkonna peameest Moritz Engelbrechti ning Christopher Heinrichi. Viimati nimetatud, Kursellide Spandau dünastia esiisa dramaatiline elukäik võiks olla tõelise põnevusromaanide süžee. Vene alamana Preisi sõjaväes teenides järgis ta keisrinna Jelisaveta käsku Venemaale naasta, kuid põgenemisüritus ebaõnnestus ja noormehel tuli veeta 15 aastat Spandau vanglamüüride vahel. Alles tänu Katariina II abile õnnestus tal 1762 vabaneda ja nüüd algas kiire tõus Vene teenistuses, kust ta kümme aasta pärast läks erru kindralina.

19. sajandil sündinud Kursellidest on tuntuim juba kultuuri teeninud inimene, Spandau harust võrsunud kunstnik Otto Gottlieb Konstantin v. Kursell, kes sündis 27. novembril 1884 Peterburis aktsiisiametnik Woldemar v. Kurselli ja abikaasa Luise pere kolmanda lapsena. Järgmisel aastal asus perekond Eestisse Rakverre elama.³ Lapsepõlves oli Otto sagedane külaline lähedalasuvas Vaeküla mõisas, mille omaniku v. Schuberti vanima pojaga koos omandas ta koolitarkust. Juba väikese poisina tekkis kirk joonistamise vastu – igal võimalikul juhul pani ta paberile portreid ja lahingukujutusi, suviti aga ilmusid Vihula ranna lamedatele liivakividele esimesed isevärki maastikukujutused...

Sajandi lõpuaastail kolis Kursellide pere Tallinna ja Otto asus õppima algul Nikolai gümnaasiumi (1897–1900), siis aga reaalkooli, mille lõpetas 1903. aastal. Peetri reaalkooli joonistusõpetajalt Woldemar Hallerilt sai noor Kursell esimesi asjalikumaid näpunäiteid kunsti õppimisel, neist aastaist pärinevad ka tema varasemad teadaolevad tööd – portreemaal isast ja esimese tellimustööna tehtud portree. Siiski ei näinud noormees veel oma tulevikku kunstnikuna. 1903. aasta sügisel leiame Otto v. Kurselli hoopis Riist, kus ta seelses polütehnikumis hakkas õppima teedeehitust. Mõned semestrid selles õppeasutuses ei kinnistanud mõtet saada inseneriks, küll kiskus rohkem kunsti poole. Sellele aitas kaasa Riia suhteliselt elav kunstielu. Meenutuseks: just 1904. aastal oli seal avatud uhke kunstimuuseum – ja polütehnikumis joonistusdotsendina töötav tuntud maalikunstnik Friedrich Moritz märkas kohe noore üliõpilase kunstiannet. Riias olles astus Kursell korporatsiooni Rubonia, mille liikmeks olekut on ta hiljem väga hinnanud. Siiski – 1905. aastal oli ta juba Tallinnas. Teatavasti oli Ants Laikmaa siin hiljuti avanud oma ateljeekooli, mis kohe sai kohalike kunstihuviliste, nii eestlaste kui ka sakslaste seas väga populaarseks. Ka Kursell astus Laikmaa õpilaseks ja omandas teadmisi rohkem kui poole aasta jooksul. 1905. aasta

³ O. v. Kurselli varasema eluloo osas on toetunud andmetele, mis on esitatud brošüüris: **Behrsing, A.** Baltische Künstler in München. München, 1913, 15–16.

varasügisel toimunud järjekordselt õpilastööde näituselt tõstis arvustus küpsemate eksponentidena esile Nikolai Triiki, Paul Burmani ja Otto v. Kurselli. Triigi töödes nähti koloriidi pehmust ja elavust, selget ja kindlat karakterimisoskust. "Samasugust mõju avaldavad Otto v. Kurselli tööd. Ta kaabuga vanamees ... jääb vaatajale kauaks meelde. Valguse efekti ja varjuvärvid on noor kunstnik suure osavusega mõjuma panna mõistnud. Meie näeme näituseks tähendatud vanameest niisama elavalt näituse seinal, nagu teda alati turul näha on."⁴ Selles lihtsas muljes on midagi niisugust, mis kehtib tõesti ka kunstniku hilisema loomingu kohta. Kursell ise on hiljem pidanud Laikmaa juures õppimise aega oma kunstnikukarjääri kujunemises pöördeliseks, sest just Laikmaa oli see, kes teda dilettantismist lõplikult lahti tõmbas ja tõsisele kunstile vastu seadis.⁵

Esimese Vene revolutsiooni segased ajad, osalt ka kodumaal ammendunud õppimisvõimalused põhjustasid otsuse ennast täiendama minna välismaale. Nagu paljud kaasmaalastest kunstiõppijad nii sakslaste kui ka eestlaste hulgast, ikka Saksamaale. Ilmselt oli see 1905. aasta lõpu poole, kui O. v. Kursell Dresdenisse jõudis ja sealses tehnika kõrgkoolis (*Technische Hochschule*) arhitektuuriõpinguid alustas. Paar semestrit Dresdenis ei teinud arhitektitööd paeluvaks. Nagu mõni aeg tagasi Riiaski, võlus teda ikka kunst ja tegelemine maalimisega. Ta õppis andunult Miitavist pärit baltlasest maalikunstniku Johann Walter-Kurau ateljees, kus tõsiselt arenesid tema maalialased võimed; külastas peaaegu iga päev Dresdeni maaligaleriid, kiindus eriti Tiziani, Rembrandti ja Velázquezee loomingu ja sõlmis häid tutvusi. Tema maalitud portreed leidsid ka kuninglike kunstikogude direktori Woldemar Eduard v. Seidlitz'i heakskiidu.⁶ Siis kujunes kindel otsus – jätta pürgimused arhitektikarjäärile ja saada kunstnikuks. Aga seda mitte enam Dresdenis, vaid sajandialguse Saksamaa suurimas moodsa kunsti keskuses Münchenis.

Rikka kultuurilinna Müncheni kunstielu tõus algas 19. sajandi lõpul, kui Sezession'i asutamine tõi värskemaid tuuli senivalitsenud klassitsismist ja realismist märgistatud kunsti. Ja kohe kujunes seal ka uus kunstistiil, mille sünni võiks formaalselt seostada ajakirja Jugend ilmuma hakkamisega 1896. aastal. Juugendstiili kurvlev joontemäng haaras peaaegu kogu Euroopa kunsti. 1900. aasta paiku iseloomustas selle linna luuletaja Stefan George Münchenit kui nooruse (ühtlasi juugendi) linna, mis tõmbas ligi paljusid lähedalt ja kaugelt. Noored inimesed, vaevalt kolmekümnesed või pisut vanemad, kunstnikud ja literaadid tegid nüüd kõike seda, mis oli vaimukas, frivoolne, originaalne ja põnev.⁷ Kummardati kunstielu suurimaid, oma loomingu nii erinevaid "maalivürste", nagu Franz v. Stucki ja Franz v. Lenbachi. Aastakümme edasi, ja Münchenis tekkis Wassili Kandinsky ja Franz Marci ümber koondunud kunstnikegrupp Blauer Reiter, kust suuresti võrsusid sajandi võimukad kunstisuunad ekspressionism ja

⁴ 4 Hans Laipmanni kunstikooli näituse peale... – Uus Aeg, 1905, 5. sept.

⁵ Waga, A. Ants Laikmaa. – Varamu, 1938, 9, 1106.

⁶ Behrsing, A. Baltische Künstler in München, 17–18.

⁷ Fahr-Becker, G. Jugendstil. Köln, 1996, 213.

abstraktsionism. Sajandi algaastail viibisid õppeotstarbel Münchenis eesti kunstnikud Karl August Hindrey, Alfred Hirv, Paul ja Kristjan Raud. Viimane hindas linna tollast mitmekesisist ja vilgast kunstielu isegi intensiivsemaks kui Pariisi oma: “Värskemad kunstivoolud olid siin liikvel (impressionism)... Kõikjal modern jõud juhtimas. See meelitas ja kutsus noori ligi [...] rikkalikud kunstikogud, sagedased näitused... Tõepoolest olid siin võimalused arenemiseks ja täienemiseks kaugelt avaramad...”⁸ Maailmasõja eelsetel aastatel täiendas end Münchenis lühemat või pikemat aega terve rida nooremaid eesti kunstnikke – Jaan Greenberg, Ado Vabbe, Anton Starkopf, Peet Aren ja teised. Tuntumatest baltisakslastest oli Kurselliga koos Münchenis tema eakaaslane, tunnustatud graafikuks kujunev Rolf v. Hoerschelmann, sajandi algusaastail veel ka Kunz Meyer-Waldeck, juba vanema põlvkonna maalikunstnik. Viimane, pikemat aega Münchenis elanud ja töötanud meistrina oli muide see, kelle vahendusel said teoks 1901. ja 1903. aastal Tallinnas toimunud menükad Münchени kunstnike näitused⁹, kus kohalik publik (selle hulgas võis üsna suure tõenäosusega olla ka reaalkooli õpilane Otto v. Kursell) sai tutvuda mitmete vägagi silmapaistvate maalikunstnike, nagu Franz v. Defreggeri, F. v. Stucki ja Ludwig Dilli teostega.

1907. aasta algul oli Otto v. Kursell Münchenis. Loomulikult astus ta sealsesse kuulsate traditsioonidega kunstide akadeemiasse, tema esimeseks õpetajaks sai Sezessionii president Hugo Habermann, kelle joonistusklassis ta õppis järgmise aasta suveni. Peamiselt portreemaalijana tuntud Habermann oli akadeemia professoriks saanud paar aastat tagasi. Tema loomingut iseloomustas koloriidi kontrastirohkus, väga põhjalik natuuriuudium ja maaliline läbitöötatus, tugev karakteriseerimispüüed. Seda nõudis ta ka oma õpilastelt. Kursell ise jutustas, kuidas ta oli õpetaja nõudel ühe aktijoonistuse kallal nädalaid töötanud, et tabada pisemaidki detaile ja neid üldmuljesse sulatada. Ilmselt just siit – ja seda kinnitab ka Behrsing¹⁰ – on Kursell saanud oma loomingu iseloomulikumaid jooni, armastuse kõneka detaili vastu ja karakteriseerimisoskuse. Alates 1908. aasta teisest poolest oli Kursell juba F. v. Stucki, Münchени akadeemia kuulsaima õpetaja ja linna tuntuima kunstniku õpilane. Oma allegoorilis-sümbolistlike aktide ja mütoloogiliste olendite kujutamise ning vaimukate joonistustega Münchени juugendstiili keskseks kujukts tõusnud Stuck oli maaliprofessor juba 1895. aastast, tema õpilaste hulgas oli olnud selliseid kuulsusi nagu W. Kandinsky ja Paul Klee. Stucki juurde jäi Kursell mitmeks aastaks, kuni maali- ja kompositsioonikursuse lõpuni 1911. aastal. See aeg viis Kurselli kui kunstniku kujunemise lõpule: Stuckilt omandas ta kahtlemata niihästi joonistuse elavust kui ka koloriidi intensiivsust, samas ka armastust fantaasiamotiivide ja kohati just värastes töödes läbi lööva juugendliku vormivara vastu (hea näide on kas või 1914. aastast pärinev lõbushoogne plakat “Ateljeepidu”).

⁸ Vt. Viiroja, L. Kristjan Raud 1865–1943. Looming ja mõtteavaldused. Tallinn, 1981, 38.

⁹ Vt. Loodus, R. Kunstielu Eesti linnades. Tallinn, 1994, 13–15.

¹⁰ Behrsing, A. Baltische Künstler in München, 20.

Nii lõppesid Kurselli õpinguaastad ja algas diplomeeritud kunstniku tee. Akadeemia lõpetamisest kuni maailmasõja puhkemiseni elatas noor kunstnik end portreede maalimisega (neid valmistas ta ka varem, oma õppeperioodi puhkuse-reisidel kodumaal) nii Eestis kui ka Saksamaal. 1908. aastal oli ta Tallinnas abiellunud Julie Wencelidesega, kes järgneva tosina aasta jooksul kinkis talle kaks poega ja tütre. Nendest kujunesid hiljem kunstniku lemmikmodellid. Kunstniku tütre andmeil olevat O. v. Kursell enne maailmasõja puhkemist ainuüksi kodumail üle 200 portree maalinud.¹¹ Modellideks ja tellijateks enamasti baltisaksa ringkonnad. Nagu suur hulk hilisemaid töid, on need aja jooksul laiali pudenenud ja kaotsi läinud, mõndagi on säilinud ainult reproduktsioonidena. Arthur Behrsing kui originaalidega hästi tuttav, rõhutab nende tabavat sarnasust ja värvide kõlavust, nimetades neist mõningaid: Alexander v. Rosen Tallinnast, Carlotto v. Stackelberg Riisiperest ja Walther v. Grünwald Orissaarest.¹² Siia on lisada portreid lähemate tuttavate (näiteks tuntud literaat ja kunstiarvustaja A. Behrsing sõejoonistusena, 1914) ja oma pere ringist (noorusõhevil valgusvarjudega mänglev autoportree veel Dresdeni perioodist, rembrandtlik noore abikaasa portree Saskiana aastast 1908 ja neli aastat hiljem maalitud abikaasa portree, pisut paraadlik oma peenelt teostatud efektse taustaga, kust kauni naise täisfiguur, lill käes, tugevalt esile kerkitab). Kurselli fantaasiamaalingute hulka kuulub omaaegse rüütelkonna peamehe M. E. v. Kurselli realistlikult läbitöötatud, energiat tulvil portree, mis valmis ühe vahaplaketi järgi ja mille autor kinkis Eestimaa rüütelkonnale. See töö oli 1911. aasta septembris väljas Tallinnas Pikk tänav 30 O. v. Kurselli esimesel isikunäitusel, mis noore meistri – tollal veel Müncheni akadeemiat lõpetamas – senitehtust üsna hea pildi andis. Ilmunud kataloog¹³ fikseeris üle seitsmekümne töö, küll maale ja joonistusi, küll portreid, figuuripilte, maastikke, interjööre. Linna kaks saksakeelset ajalehte jälgisid näituse kulgu, pikemad kirjutised olid noore kunstniku loomingust heal arvamusel. Ülepaistatud vaimustusega analüüsis näitust muidu asjalik A. Behrsing¹⁴, kes nägi siin üha täiustuva individuaalsuse jälgi. F. v. Stucki õpetus – vormi, ruumi- jaotuse, joone ja värvi orgaaniline terviklikkus, enesedistsipliin, käsutuses olevate vahendite mõistlik kaalutus, diskreetne viis vähesega suurt ja mõjukat esile tuua – on suurmeistri õpilase loometöös viljakale pinnale langenud. Kriitik kiitis tema maastikke (näiteks “Sügismeeleolu inglise aias Münchenis”), leides siin sügavat tunnet, vormi, värvi, isegi lõuendi struktuuri ja raami mõjukat kooskõla. See kehtib ka esitatud interjööride ja portreede kohta. Figuurimaal “Adam ja Eva” näitab peent sümbolikat ja dekoratiivset mõjukust. Üks hilisem käsitlus¹⁵ aetas selle 1910. aastal valminud töö õigesti täielikult Stucki mõjusfääri – nii süžee kui

¹¹ Julia Haass R. Loodusele Münchenist 14.03.1999.

¹² Behrsing, A. Baltische Künstler in München, 21.

¹³ Ausstellung von Gemälden und Zeichnungen von Otto von Kursell.

¹⁴ A. B. Gemäldeausstellung Otto von Kursell. – Revalsche Zeitung, 1911, 9. Sept.

¹⁵ Ludwig, H. Franz von Stuck und seine Schüler. München, 1989.

ka figuurikäsituse osas. Teine artikkel¹⁶ rõhutas eelkõige noore kunstniku talenti portretistina, väljapaistvat võimet saavutada sarnasust, käsitluse plastilisust, teravat silma iseloomustamiseks inimesi. Samas tõsteti esile interjööride (näiteks "Interjäär krüsantheemidega") elavust, maastike, sealhulgas Tallinna motiivide meeoleolukust ja häid karikatuure. Kurselli esimese näituse arvustused viitasid kahtlemata õigesti mitmetelegi kunstniku loomingut iseloomustavatele joontele, olid aga kiitusega siiski üle pakutud. Aasta hiljem pani Kursell paar oma portreed välja ka Tallinnas Provintiaalmuuseumis toimunud Balti Kunstnike Liidu näitusel.

Kunstniku õpinguaegsetest ja paari järgneva aasta töödest tahaks veel mõndagi esile tõsta. Tihti kodumaal käies maalits ja joonistas ta siin palju, osa sellest kajastus juba mainitud näitusel. 1910. aastal maalits ta ühe oma mõjukaima varasema portree "Vana eesti naine Tallinnast", kus ekspressiivne pintslikäsitlus vormib pildi elunäinud südamlisest inimesest. Teises helistikus on mitmed efektised paraadportreed, nagu 1912. aastal Tallinnas teostatud maalid E. Girard de Soucanti vii või pisut varem valminud istuva paruness G-ga, hästi komponeeritud ja läbi maalitud, kuid kuidagi külmavõitu ja vaatajast distantseerunud. Sisuliselt kuulub portreede hulka ka nende aastate üks kaunimaid töid "Valgusetüüd", kriidijoonistus küünlavalgel istuva pianistiga. Nõiduslikult ruumi täitev hajuvalgus loob lüürilise muusikalise meeoleolu.¹⁷ Oskust leviva valguse võlu ja meeoleovarjundeid nappide motiividega edasi anda võib näha samuti maastiku maalides (ja eskiisides), olgu see siis kurb haraline "Paju inglise aias" (1909), "Sügismeeleolu Münchenis" (1909) või helendav "Talv Eestis (Orissaare mõis)", maalitud 1912. Realistlikumad ja kainemad on umbes samast või pisut hilisemast ajast pärinevad tušijoonistused Tallinna (Pikk Hermann, Niguliste kirik; neist on ka õlivariante) või lõunapoolse Eesti (Mollatsi Tartu lähedal) motiividel, milles ilusasse kompositsiooni on sulandunud kunstnikku ikka paeluv kõnekas detail.

1914. aasta suvel puhkenud maailmasõda tõi suuri muudatusi noore kunstniku seni muretult kulgenud töörohkesse ellu. Kursell oli kevadel ja varasuvel järjekordselt viibinud Eestis, et maalida nii maal kui ka linnas tellitud portreid. Suurenevad kuuldused sõja puhkemisest sundisid kunstnikku töö katkestama ja ta alustas teekonda pere juurde Münchenisse. Peaaegu piirile jõudnuna tuli aga reisist loobuda ja tagasi Tallinna vanemate juurde pöörduda: sõda oli alanud. Oma vanemate ainukese pojana oli ta tolleaegse seaduse alusel sõjaväeteenistusest vabastatud. Kui mõne aja pärast seadust muudeti, registreeris Kursell end Peterburis paažikorpuse kaheksakuulistele kursustele.¹⁸ Valitsuse riigisekretäri Besobrasovi vahendusel (tema poeg oli Kurselli kaaskursant) õnnestus kunstnikul ohvitserikursuste lõpetamisel saada teenistuslähetus kodulinna. Saku

¹⁶ Ausstellung von Gemälden und Zeichnungen von Otto von Kursell. – Revaler Beobachter, 1911, 12. Sept.

¹⁷ Nii see töö kui ka E. M. v. Kurselli portree ja dekoratiivne maaling rüütel Parcivalist on reprodutseeritud teoses: Jahrbuch der bildenden Kunst in den Ostseeprovinzen. Riga, 1913.

¹⁸ **Kursell, O. v.** Erinnerungen. München, 1965. Nendele käskkirjalistele mälestustele (siinkirjutaja omanduses) on toetatud kunstniku eluloo sõja-aastate vaatlusel.

mõisas asuvas pioneeripataljonis alustas Kursell sõjaväeteenistust, algul roodu nooremohvitserina, siis õpperoodu ülemana ja lõpuks pataljoni adjutantina, unustamata igal võimalikul juhul ka maalimisega tegelda. Oma mälestustes kirjeldab ta värvikalt pataljoni kaasteenijaid – ohvitseri, sealhulgas ühte sümpaatsemat, kapten Nikolai Mjaskovskit, kelle mõtted alatasa uitasid muusikas ja kes hoolimata klaveri puudumisest kasutas iga vaba hetke komponeerimiseks. Teatavasti sai Mjaskovskist silmapaistev helilooja. Veebruarirevolutsioon tõi pataljoni ellu veriste kokkupõrgeteni küündivaid segadusi. Soldatite nõukogude moodustamisel taheti Kursell sinna valida; üksikasjadeni mäletab ta Kerenski esinemist soldatitele. 1917. aasta lõpul haigestus Kursell raskelt düsenteeriasse ja see tegi lõpu tema teenimisele Vene sõjaväes.

1918. aasta alguse ähmastes oludes, pärast nurjunud katseid moodustada baltisakslaste ja eestlaste ühiseid bolševismivastaseid sõjavõude, tegutses Kursell Tallinna baltisakslaste omakaitstes. Kui Saksa sõjavägi oli Eesti okupeerinud, sõitis Kursell Riiga ja töötas mõned nädalad sealses armee pressiosakonnas (*Pressestelle Oberost VIII*)¹⁹, et peatselt sõita Münchenisse oma naise ja poegade juurde, keda ta juba aastaid polnud näinud.

Kurselli sõja-aastatel Eestis loodud tööde kohta konkreetseid andmeid peaaegu pole, valminud maalid ja joonistused on lootusetult kadunud. Huvitavate eranditena tuleb mainida ajalooürituste värske kajastusena karikatuurilaadset värvilist litot “Miiting Oleviste kirikus” (Eesti Ajaloomuuseum), mis pärineb ilmselt 1917. aasta lõpust, ja visandlikku, elavat tušijoonistust “Esimesed revolutsioonipäevad Tallinnas”, mis valmis 1918. aasta jaanuaris. Ka Tallinnas 1918. aasta sügisel toimunud erakogude näitusel esitati Kurselli maale ja joonistusi, millest mitmedki võisid pärineda viimastest aastatest; aastaarvu 1918 kandis neist igal juhul näituse ühe organiseerija Leo v. Kügelgeni omanduses olnud paruness M. v. S-i sümpaatne portree²⁰.

Münchenis algas nüüd elav loominguline tegevus. Sõjast räsitud Saksamaa viletsas majandusolukorras oli Kursellil vaja ülal pidada suurenevat peret (1920. aastal sündis lisaks kahele poisile kolmas laps, tütar Julia). Sissetulekute suurem osa tuli portreede maalimise kõrval raamatute illustreerimisest ja kaastööst paljudele, tihti parempoolsele rahvuslikkusele orienteeritud ajakirjadele. Nii leidis tema mitmes žanris joonistusi, sealhulgas karikatuure ja šarže ajakirjades Auf gut Deutsch, Wachtfeuer, Phosphor, Deutschland, aga ka laialt levinud Jugendis, vanade traditsioonidega pilkelehes Lustige Blätter ja mujalgi. 1919. aastal ilmus Münchenis Kurselli hiljem väga populaarseks saanud kaheosaline litograafiasari “Revolutsioonilised kaasaegsed” (*Revolutionäre Zeitgenossen*), milles leidub 40 elavalt väljajoonistatud koomiliste joontega karikatuuri-šarži saksa poliitikutest. Kunstniku head karikaturistitalenti, tema oskust kujundada miimikat ja žeste inimest iseloomustavaks jutustuseks näitab väike pliiatsijoonistuste sari “Toddy pajatab” (1918), mis kujutab Riia maalijat Ernst Todet.

¹⁹ Kursell, O. v. Erinnerungen an Dr. Max v. Scheubner-Richter. München, 1966, 9–10.

²⁰ Kunstinäituse katalog Tallinna elanikude omandusest. München, 1918.

Sel ajal sidus Kursell end poliitikaga. Olles rahvuslikult meelestatud ja veendunud bolševismi vastane, jõudis ta omaaegse koolikaaslase ja kaasvõitleja Rubonia päevilt Max v. Scheubner-Richteri vahendusel sidemetesse Adolf Hitleri ja rahvussotsialistliku liikumisega, millega ta 1922. aastal ühines (Scheubneri kaudu õppis Kursell tundma kindral E. Ludendorffi, keda ta ka portreeris²¹). Kuigi Kursell rahvussotsialistide marsist Münchenis Feldherrnhalle juurde 1923. aastal osa ei võtnud (seal lasti Scheubner-Richter maha), peeti teda "9. novembri aktiivseks osalejaks". Kursell astus peatselt Saksa Natsionaalsotsialistlikust Töölisparteist (NSDAP) välja, et pühenduda kaasmaalaste-baltlaste koondamisele. Ta oli Baieri Baltlaste Liidu (*Baltenverband in Bayern*) eesistuja, samas ametis 1920. aastal rajatud salajases Ordurajajate Liidus (*Verband der Ordensgründer*), millest 1929. aastaks kasvas välja mõjukas elitaarne organisatsioon Balti Vennaskond (*Baltische Brüderschaft*) ja mille juhtivaks vennaks O. v. Kursell valiti.²² Vennaskonna sihiks ja loosungiks oli põhikirja järgi baltluse idee uuendamine õhtumaise kristliku kultuuri vaimus, oma ühtse päritolu teadvustamisele kaasaaitamine, truudus põlisele kodumaale, baltlaste ühtsustunde süvendamine ja muu.²³ Ühenduse aristokraatlikus vaimsuses ja süsteemis on nähtud mõjutusi ajaloolistelt ordudelt ja isegi vabamüürluselt.

Poliitika oli O. v. Kurselli tegevuse üks külg, millele ta pühendus õhinal ja mis natsliku režiimi aastakümnel tõi talle palju ebameeldivusi. Ent peamiseks jäi siiski kunst. Tema seotusest ajakirjandusega oli juba juttu. Maalijana jätkas ta oma varem väljakujunenud, portreeritava iseloomujoonte ja sarnasuse väljatoomisele orienteeritud käsitluslaadi küllalt heleda ja peene koloriidiga. Nimetagu siin rahulikud toonid autoportreed 1918. aastast, intiimseid omaste portreid, ka mitmesuguste joonistustena (meeldejääv on lapseportree 1930. aastast – tütar Julia lugemas). 1922. aastal portreeris Kursell kindral Erich Ludendorffi, siis Mecklenburgi hertsogit Adolf Friedrichit ja tema väikest tütar (kokkupuudetele selle omal ajal Baltimaade riigipeaks kavandatud hertsogiga pühendab kunstnik oma memuaarides südamlikke ridu²⁴) ning teisi. Kuigi Kursell üldiselt distantseerus moodsamate kunstivooludest, võib nii mõneski portreelaadses teoses – olgu see siis paljudel näitustel esitatud "Kristuse pea" 1919. aastast või neli aastat hiljem maalitud "Jutlustav Johannes" – mõningaid ekspressionismile viitavaid jooni leida. Tugeva joonistajana oli Kursell silmapaistev ka graafilistes tehnikates, eriti ofordi- ja litograafiameistrina. Just oforti on peetud alaks, kus kunstniku loomingu omapära kõige õnnestunumalt väljendub.²⁵ Selles arvamuses

²¹ Kursell, O. v. Erinnerungen an Dr. Max v. Scheubner-Richter, 16.

²² Vt. Zwischen Reval und St. Petersburg. Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten. Hrsg. von H. v. Wistinghausen. Weissenhorn/Bayern, 1993, 303.

²³ Vt. Die Verfassung der Baltischen Brüderschaft. Lichterfelde; Grimm, C. Am Ausgang einer geschichtlichen Epoche. Die Baltische Brüderschaft. – Jahrbuch des baltischen Deutschtums, XXVI. Lüneburg, 1979, 152–153.

²⁴ Kursell, O. v. Erinnerungen an Dr. Max v. Scheubner-Richter, 11.

²⁵ Ropp, M. A. v. der. Baltische Künstler in Deutschland. – Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1927. Riga, 147.

on kahtlemata omajagu tõtt. Kui vaadelda Kurselli oforte 1920. aastatest, olgu need siis kunstniku poolt nii armastatud romantilis-tundelised fantaasiapildid, kus inimkujud sulanduvad ümbritsevasse loodusse (“Undine”, 1920), või dramaatilisemad kujutused, nagu “Sõda”, näeme alati peent ja nõtket joonekäsitust, valguse ja varju paindlikku mängu, selle abil saavutatud värvikust, mis kõik on suunatud meeleolukuse saavutamisele. Sama kehtib ka kunstniku kodumaa motiividel tehtud ofortide kohta: märgitagu siin eelkõige vahetuid looduskujutusi “Eesti rannik (Rannamõisa)” ja “Eesti luidetes” 1921. aastast ning mõnusat “Magavat eesti talumeest” samast ajast. Käis ju O. v. Kursell tollal üsnagi tihti Eestis – Tallinnas elasid kunstniku õde ja ema – ning iga võimalus maalimiseks (tellimusportreed, nagu pangahärra C. Scheel, 1930) ja joonistamiseks leidis kasutamist. Kahekümnendail aastail eksponeeris Kursell päris sageli Tallinnas.

Münchenis oli kunstnik pärast oma taassaabumist näitustel esinenud juba alates 1918. aastast, 1920. aastail eksponeerinud ka isikunäitusi. Kevadel 1923 korraldas Kursell Tallinnas oma personaalnäituse, siin juba arvult teise, esitades oforte, joonistusi ja maale peamiselt viimastest aastatest. Linna autoriteetsemaid kunstiarvustajaid L. v. Kügelgen võrdles ühel ajal lahti olnud läti kunstniku E. Metusala ja Kurselli näitust ning leidis viimase töödes rohkem küpsust ja otsingulusti tehniliste probleemide lahendamisel.²⁶ Kriitik rõhutas esitatud portreede tõsist, litograafiatehnikas plakatite maitsekust ja koloriidipeenust. Teisal kirjutati näitusest, eelkõige graafikast ülivõrdeliselt ja poeetiliselt, et kunstnik võib “detaille esile tõsta otse lõikava teravusega, nagu tema vahepeal maailma-kuulsaks saanud töös “Kultuuri hauakaevajad”, ta võib neid õhus ja meeleolus haihtuma lasta, nagu “Kuramaa õhtus”... Tema lihtsad poeetilised lehed mõjuvad nagu Mõrike tekst või nagu Hugo Wolfi muusika. Sealjuures on Kursell oma sisimas jumalaotsija, nagu näitab tema “Kristuse pea”...”²⁷ Näitus leidis aset Lai tänav 19, kunstniku õe hilisema kunstisalongi ruumes. Peterburis sündinud ja pikka aega Tallinna koolides õpetajana tegutsenud Elisabeth Dorothea v. Kursell (1879–1945) pani 1925. aastal käima siinmail küllalt haruldase asutuse, nimelt kunstisalongi. Oma kümme aastat kestnud tegevusega jäi see ainukeseks kunstisalongiks Eestis esimese vabariigi aastail. Salongi prioriteediks oli baltisaksa ja vana kunst, samuti tarbekunst. Oma ruumides korraldati näitusi ja aidati kaasa teiste asutuste kunstinäituste toimumisele; samal ajal oli tegemist müügisalongiga, ärilise ettevõttega. See külg kujuneski 1930. aastail valdavaks. Kunstisalongi näitustel 1920. aastate teisel poolel oli O. v. Kurselli töid alati väljas, arvustus kviteeris neid ikka tunnustavalt. Suuremal arvul esitas kunstnik oma graafikat salongi ametlikul avanäitusel aprillis 1926. Erilist esiletõstmist leidis seeria “Revolutsioonilised kaasaegsed” ja värviline joonistus “Bolševikud Tallinnas”.²⁸ Eelneval jõulunäitusel 1925. aastal hindas arvustaja, tuntud literaat

²⁶ Dr. L. K. Vom Ausstellungsbesuch und den Sonderausstellungen von E. Metusala und O. v. Kursell. – Revaler Bote, 1923, 6. April.

²⁷ -i. Eine Auslese von Otto von Kursells neuesten Schöpfungen... – Revaler Bote, 1923, 22. März.

²⁸ R. v. E. Frühjahrsausstellung für Graphik und Kunstgewerbe im Kunstsalon E. v. Kursell. – Revaler Bote, 1926, 17. April.

ja kunstikirjanik Roderich v. Engelhardt näitusele ilusa aktsendi andnud ja Ferdinand Hodlerist mõjustatud naiseportreed, eriti aga oforte, mida iseloomustas joonistuse kindlus, valguse ja varju virvendav koloristlik mäng.²⁹ Kurselli kunstisalongist veel niipalju, et see andis Heinrich Laakmanni trükikoja kaudu välja 12 postkaardist koosneva seeria Tallinna vaadetega, aluseks O. v. Kurselli maailmasõja ajal tehtud tušijoonistused.

Neil aastail võis Kurselli töid Eestis näha ka teistel baltisakslaste korraldatud kunstinäitustel (eesti näitustele, kui välja arvata A. Laikmaa kooli juubelinäitus 1923. aasta kevadel, tema tööd üldiselt ei jõudnud). Suurematel neist, Saksa Kultuurivalitsuse organiseeritud rändnäitustel aastail 1927 ja 1929/30 oli Kurselli töid arvukalt (eelkõige oforte Eesti maastiku motiividega ja joonistusi, sealhulgas lasteportreid, tuntud ekspressiivne joonistus Friedrich Suurest, Baieri motiive) ja need olid ikka näituse hinnatumate huviobjektide hulgas. Kui 1928. aasta kevadel toimus kultuurivalitsuse peamiselt baltisaksa kunsti esitanud kunstinäitus Tartus, süüdistas arvustaja Eduard Ahas nii seda kui ka baltisaksa kunsti tervikuna naturalismis ja romantilises ilutsemises, väheste positiivsete näidete hulgas hinnates Kurselli kui väljapaistvate pliiatsijoonistuste meistrit.³⁰ Selles arvustuses koorub välja ka baltisaksa traditsioone väärtustavast kriitikast erinev arusaam kunstist: eesti uuendustest innustunud kunstimõte hindas baltisaksa traditsioonidel püsivat kunstiloomingut tollal mitte alati põhjendatud üleolekuga. Sellega seletub ka baltisaksa kunstinäituste ülimalt napp kajastus eestikeelses perioodikas.

1930. aastail vaibusid O. v. Kurselli kunstialased kontaktid Eestiga. Ta käis küll veel mõnigi kord siin, olgu siis ema ja sugulasi külastamas või vennaskonna kohalike liikmetega kontakteerumas. Sel aastakümnel laienes märgatavalt tema ühiskondlik-poliitiline ja pedagoogiline tegevus, kuid ka oma loomingus, eriti portreede ja mitmesuguste maastikujoonistuste osas oli ta üsna aktiivne. 1932. aastal oli ta oma perega ümber asunud Berliini, kus alustas tööd algul joonistusõpetajana linna kunstikoolis, aasta pärast aga juba korralise professorina riiklikus kujutavate kunstide kõrgkoolis Charlottenburgis (*Staatliche Hochschule für bildende Künste*); 1944. aastal määrati ta selle direktoriks ja Preisi kunstide akadeemia senaatoriks. Pedagoogitöö kõrval pidas Kursell kui taas NSDAP liige mitmeid tähtsaid kultuuripoliitilisi ameteid: ta oli kunstireferent Riigi Rahvakasvatusministeeriumis, hiljem ministri nõunik, siis välismaa osakonna juhataja. Just tegevuses välissakslastega, kus Kursell (Rudolf Hessi ülesandel) välismaal olevate saksa rahvusgruppide juhtimise ülevõtmist SS-i ja natsiorganisatsioonide poolt püüdis ära hoida, ja Balti Vennaskonna juhtiva vennana tekkisid tal vastuolud Heinrich Himmleriga. Need viisid jõhkrate ülekuulamisteni gestaapos ja ministeeriumiametist lahtilaskmiseni 1937. aastal. Ka Balti Vennaskond, mida süüdistati sektantluses, vabamüürluses ja otseses riigivastasuses³¹, saadeti laiali. Kuigi

²⁹ R. v. E. Weinachtsausstellung für Kunst und Kunstgewerbe. – Revaler Bote, 1925, 28. Nov.

³⁰ Ahas, Ed. Kunstinäitus Saksa teatris. – Postimees, 1928, 18. mai.

³¹ Kursell, O. v. Bericht über die Auflösung der Baltischen Bruderschaft. 1952, 1966, 6. Vt. ka Grimm, C. Am Ausgang einer geschichtlichen Epoche, 152–163.

Kursell isiklikult peagi rehabiliteeriti ja ta nimetati 1938. aastal isegi Riigipäeva liikmeks, jäid nende aastate katsumused sügavale nii tema kui ka perekonna hinge. “Hoolimata sisemisest nõusolekust natsionaalsotsialismi teatud ideoloogiliste põhi- alustega, vähemalt sellega, mis antibolševismi puudutab, oli v. Kursell hoopis mi- dagi muud kui parteifunktsionääri või “vana võitleja” tüüp, kelleks teda meeleldi peeti. Oma kalduvuste ja oma loomu poolest oli ta kunstnik ja *gentleman par excellence*, viisakas, peenetundeline ja mõnes suhtes romantiline idealist... Tema tööviis oli hoolikas ja süstemaatiline; alluvad respektierisid teda kui absoluutset autoriteeti, kuna tema vaimne silmaring ja veenmisjõud oli mõjukas. Aga sellega seostus ka annus naiivsust, eelkõige parteipoliitika hindamisel...”³² Teisal ise- loomustatakse Kurselli kui jõulist, korrektset, oma veendumustes kindlat isiksust: “Mis kõigepealt tema juures silma paistis, oli silmade vaade. See oli kõike olulist haarav kunstnikupilk, milles kõneles headus. Tema otsejoonelise loomuse juurde kuulus rõõmsameelsus ja huumoritaju... Ta tundis omaenese läbielatu kaudu nii eesti kui ka eriti vene rahvast nende omadustes ja väärtustes...”³³

Otto v. Kurselli 1930. aastate looming haarab peamiselt portreežanri ja maastikku, eelkõige mitmesuguste joonistustena. Portreid maalis ja joonistas ta tollal hulgaliselt – nii oma pere ringist, poliitilisest tutvuskonnast kui ka prominentide tellimustöödena. Laiemalt läksid käibele mõned tema A. Hitleri portreed, mis küll polnud emotsionaalselt nii ülepaistunud kui näiteks C. Hommeli või Knirri juhi paraadkujutised (analoogiat võib leida nõukogude kultuskunstiga sellest ajast, nagu Aleksander Gerassimovi J. Stalini ja teiste tegelaste piltidega), need olid lihtsamad ja vähem propagandistlikud. Kunstniku loomingus on kahtlemata väljapaistev 1934. aastal valminud riigipresident Paul v. Hindenburgi peenes koloriidis, kuid monumentaalne portree. Suure populaarsuse omandas värviliste reproduktsioonidena laialt levinud Martin Lutheri portree (1938), raudne, võimukas, enesekindel, kunstniku enese protestantliku vaimsuse omalaadne väljendus. Sümpaatse poole Kurselli loomingus moodustavad tema väga paljud, osalt värvilised maastikujoonistused Baieri motiividega (“Reit im Winkl”, värviline pliiats, 1935 – koht Austria piiri lähedal, kus kunstnik koos perega sageli suvitas; “Maastik Wilder Keiseri juures enne äikest”, süsi, 1937 ja teised), õhulised, peene loodustunnetusega lehed. Sama laadi ja ainestikku jätkavad tema joonistused hilisemast ajast, 1940. ja 1950. aastatest. 1939. aasta hilissügisel käis Kursell viimast korda oma endisel kodumaal seoses balti- sakslaste, sealhulgas ka ema (teda jõudis Kursell siin veel portreeridagi³⁴) ja õe Elisabethi, endise salongiomaniku ümberasumisega Saksamaale.

1943. aastal langes Berliini pommitamise ohvriks Kurselli sealne ateljee koos paljude kunstiteostega. Sõja ja baltisakslaste ümberasumise käigus hävis üldse valdav osa tema loomingust, eriti portreedest, millest vahel puuduvad isegi fotod.

³² **Jakobsen, H.-A.** Nationalsozialistische Außenpolitik 1933–1938. Frankfurt a. M.; Berlin, 1968, 227–228.

³³ **Grimm, C.** Am Ausgang einer geschichtlichen Epoche, 155.

³⁴ Julia Haass R. Loodusele Münchenist 23.05.1999.

See teeb tema pärandi üksikasjalikuma vaatluse üsnagi võimatuks. Sõja ajal pühendas kunstnik oma peamise aja õppetööle kujutavate kunstide kõrgkoolis, kus aastail 1940–1945 oli tema õpilaseks enne Pallases õppinud ja pärast sõda skulptorina tuntuks saanud Eva Limberg. Viimane on oma õpetajast kirjutanud: “Partei ja ametkondlikest direktiividest julgelt üle libisedes asetas ta kollegiaalse seisukoha ülalt kästud “juhprintsibi” asemele. Tasalülitatud ühtsusprogrammi asemel said õppejõud kaugeleulatuva vabaduse ja vastutuse oma tööks klassides, veel enam praktilises ühiskondlikus tegevuses.”³⁵ Kõrgkooli direktorina evakueeris Kursell rinde liginedes kooli Alam-Sileesiasse. Sealt põgenes ta peale tungivate punavägede eest kuni Blankenburgini Harzis, kus ta arreteeriti. Järnevad neli ja pool aastat pidi kunstnik veetma venelaste hallatavates Mühlbergi ja Buchenwaldi koonduslaagris, mille režiimi õudused ei erinenud milleski natsiaegsete “töö- ja kasvatuslaagrite” omadest. Kursell on seda dokumenteerinud ka oma paljudes süngetes sullejoonistustes, nagu 1950. aastast pärinev “Matmiskomando”. Need tööd on avaldatud mitmetes hilisemates väljaannetes.³⁶ Stalinliku koonduslaagri aega aitasid mõneti leevendada aeg-ajalt esilekerkivad võimalused joonistada vene ülemuste ja nende naiste portreid. “Puhastustulest” läbikäinuna veetis Kursell mõned aastad Saksa Ordu vanadekodus Oberköllenbachis, 1954. aastal asus aga Müncheni, kus 1967. aasta 30. augustil suri. Elu lõpul olid talle taastatud kõik sõjajärgses denatsifitseerimises äravõetud õigused koos riikliku pensioniga.

Kunstniku elu viimaste aastakümnete loomingus on palju intiimseid perekonnaringi ja tuttavate (nagu tütre Julia ja Henning v. Wistinghauseni, 1962) portreid. Osalt samasse žanri kuuluvad ka sõjajärgsete aastate suuremad tööd, mis kõik on seotud vaimuliku temaatika või vaimulikega – 1952. aastast pärinev altarmaal Saksa Ordule Nikolai kloostri Passaus, ekstaatiline frantsiskaani rändjutlustaja Püha Johannes Capistrano (1959) ühele Müncheni katoliku kogudusele, paavst Pius XII (jälle Saksa Ordu tellimus, 1960) ja Passau piiskopi Simon Konrad Landesdorferi portree (1964). Eriti viimane on suurejooneline, paraadlik teos, peenelt läbitöötatud värvigammaga, psühholoogiliselt ilmekas, omalaadne kokkuvõtte kunstniku samas laadis töödest. Nendele lisavad Kurselli hilised aastad palju maastikumotiive, valdavalt ikka mitmesuguste joonistustena Baierist, kuid ei puudu ka meenutuspilte vanast kodulinnast Tallinnast.

Otto von Kursell kuulub kahtlemata baltisaksa kunsti Eestist pärit silmapaistvamate esindajate hulka. Esileküündiv nii psühholoogiliselt põhjendatud realistlike portreede kui ka mitmekülgse maastikugraafika autorina, on ta teostes paljugi baltisaksa kunstile ürgomast realismi, intiimsust ja hingelisust, sajandi uudsematest kunstisuundadest möödavaatavat konservatiivsust. Seda kõike on mõnigi kord värskendanud värvikama baierliku koloriidi hingus. Oma juurte ja loomingu kaudu on Kursell jäänud Eestimaaga ikka seotuks.

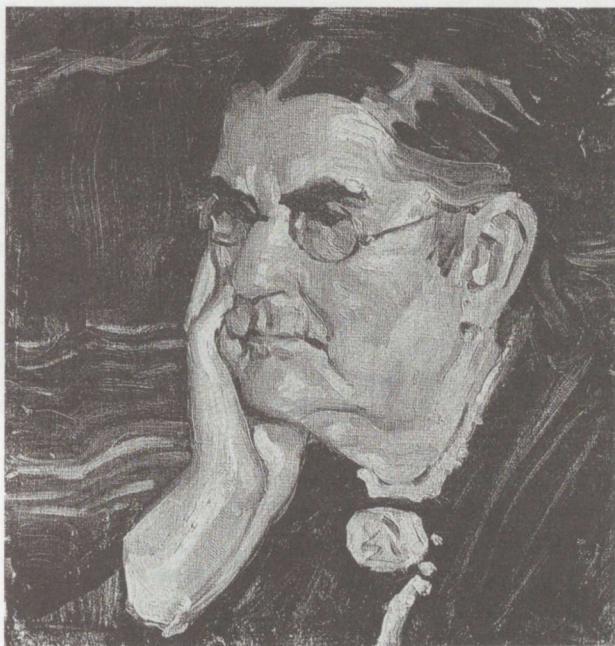
³⁵ Vt. Zwischen Reval und St. Petersburg, 304–305.

³⁶ Hinter Mauer und Stacheldraht. Eine Bild- und Dokumentarschau zur politischen Verfolgung in der Sowjetzone. Bonn, Juni 1962.

Autoportree. Joonistus, 1937.

Vana eesti naine Tallinnast. Õli, 1910.

See teeb tema püüetud realistlikumaks. Sõja ajal pühendas kunstnik oma loomisele kunstide kõrgkoolis, kus aastail 1940-1943 oli õpetajate kabinetti ja pärast sõda skulptorina muudis suuna. Tema teoste seas on õpetajate kirjutatud: "Partei ja ametkondlised ühised ühised" ja "Kõrgkooli õpetajate seisukoha tihedalt kinnistatud ühised ühised".

Valgusetüü. Väriline kriit, ca 1910.

³⁴ V. Zwischen Reval und St. Petersburg, 304-305.

³⁵ Hinter Mauer und Stacheldraht: Die Chinesische Putschdemonstration für politische Verfolgung in der Sowjetunion. Bonn, Juni 1962.

Koolidirektor Arthur Behring. Sõejoonistus, 1914.

Ateljööpidu. Plakat, 1914.

Tallinn. Niguliste kirik. Tušš.

Bolševistliku revolutsiooni teine päev Tallinnas. Tušš, 1918.

NIE TODDY EINE GESCHICHTE ERZÄHLT

Toddy pajatab. Riia maalikunstmiku Ernst Tode neli portreed. Pliiats, 1918.

Minu abikaasa Julia v. Kursell. Õli, 1919.

Õli, 1919. Minu abikaasa Julia v. Kursell

Eesti rannik. Rannamõisa. Ofort, 1921.

Eesti luidetes. Ofort, 1921.

Julinka. Pastell, 1930.

Riigipresident P. v. Hindenburgi portree. Õli, 1934.

Eesti tudetes. Oskar, 1921.

Martin Luther. Õli, 1938.

Hennig v. Walsenburg ja teine. Eesti, 1962

Or. Kuvale.
Buchenwald 1950
— in die Grube —

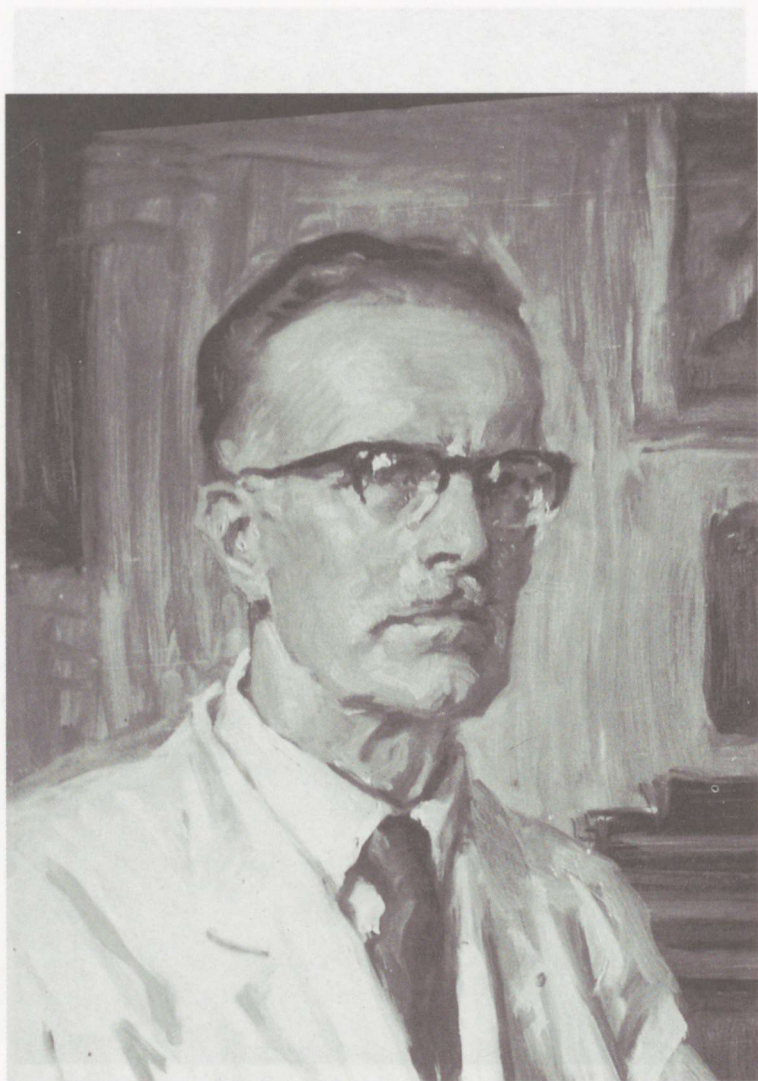
Buchenwald 1950 – hauda. Matmiskomando. Tušš.

OTTO VON KURSELL, SEIN SCHAFEN UND DIE BEZIEHUNGEN
MIT ESTLAND

Henning v. Wistinghausen portree. Süsi, 1962.

Autoportree. Õli, 1964.

OTTO VON KURSELL, SEIN SCHAFFEN UND DIE BEZIEHUNGEN MIT ESTLAND

Rein LOODUS

Otto von Kursell (1884–1967), ein von den bekanntesten Meistern der deutschbaltischen Kunst des 20. Jahrhunderts, war Maler, vielseitiger Graphiker und Pädagoge, doch ist sein Schaffen in der estnischen Kunstliteratur bisher unverdient außer Acht geblieben.

Seinem Lernen in der Revaler Realschule folgte ein anderthalbjähriges Studium am Polytechnikum in Riga. Der Beruf eines Ingenieurs schien dem jungen Mann wenig anlockend und 1905 war er in Reval zurück. Vor kurzem hatte Ants Laikmaa hier die Atelierschule für Maler gegründet, wo Otto von Kursell einige Zeit studierte und wo der Schulleiter ihn "dem Dilettantismus endgültig entriss und der ernsten Kunst gegenüberstellte" (O. v. Kursell). Von den zur Schau gestellten Schülerarbeiten hat die Kritik vor allem die Zeichnungen und Gemälde von Kursell hervorgehoben.

Nach dem kurzen Architekturstudium in Dresden finden wir Kursell in Jugendstadt München mit einem festen Entschluss, sich zum Maler auszubilden. 1911 hatte er Malstudien an der Akademie der bildenden Künste bei H. v. Habermann und F. v. Stuck vollendet und wirkte als ausgebildeter Porträtist in Estland und Deutschland. Als der Erste Weltkrieg aufbrach und Otto von Kursell am Revaler Pionierbatallion seine Militärdienst leistete, hatte er schon über 200 Porträts gemalt, die meistens die hiesigen Deutschbalten darstellten und von ihnen bestellt worden waren. 1911 veranstaltete er in Reval seine erste Einzelausstellung, wo seine stimmungsvollen Landschaften, darunter Motive von Reval, und humorvollen Karikaturen Aufsehen erregten sowie durch Kritik hervorgehoben wurden.

1918 kehrt Kursell nach München zurück. Es beginnt eine lebhaft schöpferische Tätigkeit als Porträtist, schlagfertiger und geistvoller Karikaturist sowie Zeichner bei vielen Zeitschriften. In den 20-er Jahren hat er sich mit Politik verbunden und als ein überzeugter Antibolschewist sich der nationalsozialistischen Bewegung angeschlossen. Dabei widmete er sich als Vorsitzender der "Baltischen Bruderschaft" den Problemen seiner baltischen Landsleute. Das hat in den 1930-er Jahren ihm einen ersten Zusammenstoß mit der Naziregime beigebracht. Ab 1932 war Kursell in Berlin als Professor an der Staatlichen Hochschule für bildende Künste, ab 1944 als Direktor derselben und Senator der Preußischen Akademie der Künste tätig.

In den 1920-er Jahren hat Künstler oft Estland besucht und mehrmalig seine Kunstwerke auf den Ausstellungen des Kunstsalons seiner Schwester Elisabeth v. Kursell in Reval zur Schau gestellt. 1923 veranstaltete er hier seine zweite Einzelausstellung. Die Kritiker betonten auch diesmal Ähnlichkeit, Eleganz und Leuchtkraft der Farben in seiner Porträtkunst sowie Poetik und Feinheit der

Graphik. Unter den Graphiken konnte man mehrere Blätter mit Landschaftsmotiven aus Estland sehen.

In Deutschland hat er sich vor allem als vielseitiger Meister der Porträtkunst Anerkennung erworben, sowie mit den repräsentativen Bildnissen der Staatsmänner als auch mit den in bedeutend lyrischer und intimer Art gemalten Porträts aus ihrem Familienkreis und mit der feinen, stimmungsvollen Graphik, z.B. die Gravüren und Zeichnungen aus Bayern.

Porträt und Landschaft, Malerei und Graphik waren Hauptgebiete seines Schaffens auch nach dem Zweiten Weltkriege, im Lebensabschnitt, der mit den Jahren in den sowjetischen Konzentrationslagern begann und danach arbeitsreich in München im Familienkreis fortsetzte.

Die meisten Werke, die der Meister im Laufe der Jahrzehnte gemalt hat, sind dem Krieg zum Opfer gefallen oder mit Jahren zerstreut worden. Vieles von seiner Graphik, teils auch einige Gemälde und viele Reproduktionen hat der Verfasser dieses Aufsatzes im Heim der Tochter des Künstlers, Frau Julia Haass in München gefunden. Dank dem liebenswürdigen Empfang von Frau J. Haass konnte diese bescheidene Übersicht über den mit unserer Heimat eng verknüpften Künstler verwirklichen.